

Stenberg anno 1814

Friluftsmuseet Stenberg, Vestre Toten

Veiledning for skolene

Del 2

Historisk del

Stenberg anno 1814

En produksjon for den kulturelle skolesekken på friluftsmuseet Stenberg.

Veiledning for skolene

Del 2 – Historisk del

På Stenberg som nå er museum bodde eidsvollsmannen Lauritz Weidemann. Derfor er stedet knyttet til historien om 1814 og grunnloven i Norge. I denne veiledningen finner du kortfattet informasjon om Stenberg, begivenhetene i 1814 lokalt og nasjonalt, personer fra Gjøvik og Toten som var med, og hvordan folk i Norge levde i tida rundt 1814.

Historikk knyttet til 1814 og Stenberg

Stenberg:

Stenberg var sorenskriver, amtmann og stortingsmann Lauritz Weidemanns hjem fra 1802. Her bodde han med sin familie, skrivere og tjenestefolk. Gården har mange hus: Hovedbygning, vognskjul med flere dører, drengestue med kontor, bryggerhus, rullebu, stabbur, skåle, driftsbygning og smie. På eiendommen ligger også familiegravsted med gravkapell og en stor flott park med lysthus.

Bygningene på Stenberg har vært fredet siden 1924 og museum siden 1934. Det er unikt at hjemmet til en eidsvollsmann er så godt bevart. Det autentiske bygningsmiljøet med park og gravminne er omgitt av karakteristiske steingarder, åker og eng. Stenbergparken ble ferdig anlagt tidlig på 1800-tallet, med elementer som lysthus, filosofgang, alleer og labyrint. Amtmannsgården er omgitt av et stort friluftsmuseum. I forbindelse med grunnlovsjubileet har bygningene på Stenberg blitt restaurert.

Hvordan så det ut på Gjøvik/Toten i 1814: I 1814 levde folk flest i bygdesamfunn. Her i distriktet var Toten den mest folkerike plassen. Det var mye mer skog og villmark og det fantes ikke fabrikker, ikke byer med butikker, og jernbanen eksisterte ikke. Veinettet var dårlig utbygd med omtrent samme standard som våre dagers skogsveier. Biler eller andre motorkjøretøyer fantes ikke, så skulle man reise skjedde det til fots, med hest eller med båt. Mjøsa var en viktig ferdselsåre. Om vinteren kunne man reise med hest og slede på isen, og med båt resten av året.

Hendelser i 1814 nasjonalt og lokalt:

- **Fredsavtale i Kiel etter Napoleonskrigene 14.januar**

Danmark må avstå Norge til Sverige.

- **Christian Frederiks reise til Trondheim, 31.januar til 13.februar 1814**

Prins Christian Frederik var stattholder i Norge. Han bestemte seg for å gjøre opprør mot avtalen i Kiel. Christian Frederik ville bli norsk konge og at Norge skulle bli selvstendig. For å samle støtte dro han på reise til Trondheim. Denne reisen gikk på den nye bi-kongevegen fra Eidsvoll Værk, over Totenåsen, via Gjøvik til Biri og videre nordover Gudbrandsdalen. Det er

kjent at prins Christian Fredrik stoppet og hadde møte med lokale menn og utsendinger på skysstasjonen Grøna, Hoff prestegård, Børsvold, Gjøvik gård og Svennes.

- **Bededag sognekirkene – selvstendighetsed og valg av valgmenn, 4.mars 1814**

Christian Fredrik fikk prestene til å organisere edsavleggelse i kirkene og utarbeide såkalte «adresser», støttebrev, til seg som støtte i selvstendighetskampen. I kommunene våre ble dette gjennomført i Biri, Vardal og Hoff kirke.

- **Valgmøtet på Hunn gård i Vardal 14.mars 1814.**

Den 14.mars 1814 møttes 37 valgmenn fra Christians Amt, dagens Oppland fylke, til møte i tingbygningen på Hunn gård i Vardal. De bestod av to valgmenn fra hvert av de 18 prestegjeld i fylket. Oppdraget deres var å velge tre representanter til Riksforsamlingen på Eidsvoll i 1814. Møtet ble lagt til Hunn fordi garden var gjestgiveri, tingsted og lå kommunikasjonsmessig gunstig til. Her lå det kongsbåt som rodde embetsmenn langs og over Mjøsa og her møttes viktige veger fra Valdres, Handeland og Gudbrandsdalen.

Møtet ble ledet av amtmann Ole Hannibal Sommerfelt. Amtmannens rolle kan sammenlignes med dagens fylkesmann. Valget ble spennende. Møtet valgte følgende representanter:

Sogneprest Hans Jacob Stabel fra Sør Aurdal

Sorenskriver i Toten, Vardal og Biri Lauritz Weidemann, bosatt på Stenberg på Toten
Gardbruker og propritær Anders Lysgaard fra Biri

Valgmennene ble også enige om et skriv som de sendte til prins Christian Fredrik. Dette ble ført i pennen av amtmann Sommerfeldt. I tillegg møtte det flere opplendinger på Eidsvoll som ble valgt blant de militære styrkene.

- **Representantenes reise til Eidsvoll, 1.-10.april 1814**

De 4 representantene fra dagens Gjøvik/Toten kommuner var Anders Lysgaard, Lauritz Weidemann, Peder Balke og Nils Dyhren. Etter muntlig tradisjon reise Weidemann med spisslede fra Stenberg over Totenåsen til Eidsvoll Værk. Det er bevart to spissleder etter han, en på Stenberg og en ved Eidsvollsbygningen. Det er mest trolig at de andre reiste på samme måte. Alternativt kan de ha brukt hest og slede på isen til Minnesund.

- **Riksforsamlingen på Eidsvoll, 11.april til 20.mai 1814**

- **Riksforsamlingen daterer Grunnloven**

og velger Christian Fredrik til konge, 17.mai 1814

- **Sverige går til krig mot Norge 26.juli 1814**

Mange personer fra vårt område deltok i krigen.

- **Mossekonvensjonen avslutter krigen 14.august 1814**

- **Christian Fredrik må dra fra Norge 10.oktober 1814.**

- **Stortinget vedtar en revidert grunnlov 4.november.**

De 4 representantene på riksforsamlingen fra dagens Gjøvik/Toten kommuner var:

- **Lauritz Weidemann (1775-1856)**

Lauritz Weidemann var sorenskriver i Toten, Vardal og Biri i 1814. Han var født på Sukkestad på Toten og bodde på Stenberg med kona si Ditlevine født Quist, barna deres, skrivere og tjenestefolk.

Weidemann var den viktigste av eidsvollsmennene fra Oppland, for han hadde skrevet et omfattende grunnlovskast han hadde med til Eidsvoll. Der var han aktiv selvstendighetsmann, talte bøndenes sak. Han var for enevælde som styringsform i Norge samtidig som han var for at mange hadde stemmerett. Høsten 1814 var Weidemann sekretær for Stortinget og med på forhandlinger med Sverige og å revidere Grunnloven før 4.november. Senere ble Weidemann stortingsmann og amtmann (fylkesmann) i Oppland. Den gang het Oppland fylke Kristians amt. Dette sier Henrik Wergeland om Weidemann:

«En heftig, ægte national Patriot af reneste Skarlaget, der hverken ville vide av Sverige eller Danmark, og en streng Økonom.» Weidemann er gravlagt på Stenberg.

○ **Anders Lysgaard (1756-1827)**

Anders Lysgaard eide storgården Svennes i Biri. Lysgaard var fra Øyer og ble gift med dattera på Svennes. Kona Ingeborg Larsdatter var 15 år når de giftet seg, mens Lysgaard var 30 år. Han var tidligere lensmann og en rik mann etter å ha tjent mange penger på tømmerhandel. På Svennes hadde han 13 husmenn og 18 tjenestefolk i sin tjeneste. Prins Christian Fredrik spiste middag hjemme hos Lysgaard på sin reise i februar 1814. På Eidsvoll var Lysgaard talsmann for bøndene og selvstendighetspartiet. Anders Lysgaard er begravet på Biri kirkegård.

Militære representanter fra Toten på Eidsvoll:

De militære avdelingene valgte egne representanter til Eidsvoll. To av disse var underoffiserer fra Toten. Begge to deltok i krigen med Sverige i 1814.

○ **Korporal Peder Paulsen Balke (1779-1840)**

Balke ble valgt fra Søndenfjeldske dragonregiment. Han var gårdbrukersønn fra gården østre Balke (Kirkebalke) i Østre Toten. Hans uniformjakke som dragon er bevart. Balke er gravlagt på Balke kirkegård. Soldaten Peder Balke må ikke forveksles med kunstmaleren Peder Balke. De er to forskjellige personer.

○ **Korporal Nils Fredriksen Dyhren (1778-1866)**

Dyhren ble valgt fra Det Norske Jegerkorpset. Han var også gardbruker på farsgården Dyhren i Østre Toten. Dyhren er gravlagt på Balke kirkegård.

Hvordan var folk flest kledd i Christians Amt i 1814?

- Klærne måtte lages på gården, og sko hadde ikke alle råd til. En årslønn for en tjener kunne være et sett med klær i tillegg til mat. Ikke alle fikk lønn i form av penger.
- Solide vinterklær var så kostbart at det ikke var vanlig blant bygdefolk flest. På vinteren var det vanlig å kle på seg alle klærne utenpå hverandre i flere lag. Ikke alle hadde råd til sko.
- *Embetsmennene* som møtte på Eidsvoll hadde flotte og varme klær i lin, ull og skinn. De hadde også fine skinnstøvler.
- Kvinner av *bondestanden* gikk vanligvis med serk, liv og eller skjørt, strømper, sjal og skaut. Undertøy var det dårlig med.
- Kvinner av *embetsstanden* brukte kjoler av fine stoffer med påvirkning fra europeisk mote. Korsetter og snøreliv var også en del av antrekket.
- Mens skautet eller en enkel lue var hodeplagget over stramme fletter og knute i nakken hos de fleste kvinnene i bygda, gikk de mer bemidlede damene med kyser pyntet med bånd.
- For dem som levde i de små husmannsstuene var også tilgangen på vaskevann og tørkeplass begrenset. Klærne til mange av bygdefolket var både loslitte og møkkete, og sto i sterk kontrast til embetsmennesenes hvite skjortebryst.

Kilde: Cæcilie Stang, 1814 i Oppland

Det var bare den rike embetsstanden som hadde råd til å følge moten, og inspirasjon hentet de stort sett fra utlandet. Ta en kikk på moten i Europa rundt 1814 her:

<https://www.pinterest.com/aznwitafro/romantic-era-fashion-1814-1848/>

Det er vanskelig å finne bilder av hvordan vanlige folk gikk kledd, men Jernverksteateret som holder til på Feiring har noen gode eksempler på hvordan man kunne ha sett ut på begynnelsen av 1800-tallet: <http://www.jernverket.info/jernverksteateret/>

Hva spiste folk i 1814?

Beskrivelser av kostholdet er bevart. På slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet var korn den viktigste råvaren for folk flest. Flatbrød var vanlig, og var du heldig fikk du smør på. Graut og velling var daglig kost. Hadde du råd til husdyr fikk du kjøtt og mjølk. I 1813 slo kornavlingene feil og det ble stor matmangel i Oppland. Folk sultet og det ble vanlig med barkebrød. Når man lager barkebrød blander man inn oppmalt bark i deigen for å spare på melet. Bark fra lind egnet seg spesielt godt for dette. I 1813 ble lindetreet nesten utryddet i Oppland. På embets- og storgardene ble det eksperimentert med dyrking av ulike grønnsaker fra slutten av 1700-tallet. På Stenberg hadde de kjøkkenhage. Poteten kom inn som en svært viktig del av kostholdet etter 1814. Embetsstanden utgjorde én prosent av befolkningen, og sammen med storbøndene hadde de råd til et mer variert kosthold enn folk flest. De kunne importere bl.a. sukker fra utlandet. Dette gjorde det mulig å lage saft, syltetøy, kaker og vin med bær fra egen hage. Fra Christiania (i dag heter byen Oslo) kunne man også bestille importvarer som aprikos, sitron, risengryn, kaffe og te. Velstanden i befolkningen økte utover 1800-tallet, og da ble embetsmennesenes matvaner vanligere for flere i bygda.

Kilde: 1814 i Oppland

Noen forklaringer:

Sorenskriver: Sorenskriver er idag betegnelsen på den dommer som også er leder av tingretten. Sorenskriveren er offentlig embetsmann. Tidligere hadde sorenskriveren en rekke andre funksjoner enn å være dommer; blant annet hadde han ansvar for tinglysingen i sitt distrikt. Sorenskriverembetene fantes det bare i landdistriktene; dommerne i byene var byrettsdommere og hadde ingen administrative oppgaver. Som sorenskriver dømte Weidemann i rettsaker. (kilde: wikipedia)

Dugurd: Er det samme som formiddagsmat.

Dragon: Soldat til hest som er utrustet slik at han kan stige av hesten for å kjempe på bakken. I Norge skulle flere gårder kunne stille en rytter med hest og utrustning til kavaleritjeneste i tilfelle uroligheter eller krig.

Christians Amt: Heter i dag Oppland fylke.

Amtmann: Er det samme som fylkesmann.

Christiania: Oslo het Christiania frem til 1923.

Embetsmann: offentlig tjenestemann med viktige oppgaver som ble utført på vegne av myndighetene. Sognepresten, fogden (skatteoppkrever) og sorenskriveren er eksempler på embetsmenn. Øverste embetsmann i amtet var amtmannen.

Husmann: En som leier en husmannsplass (et lite hus og et jordstykke) av en større gård. Husmannen og hans familie måtte arbeide på storgården. Når de var ferdig med å arbeide for storbonden kunne de ta fatt på sitt eget jordstykke.

Nyttige lenker:

<http://www.eidsvoll1814.no/#mirakelåret> - Her finner dere fin innføring i 1814-historien

www.minstemme.no - Her finner dere mange fine oppgaver knyttet til 1814-tema

Aktuell litteratur med lokalt stoff:

- Pryser, Tore: 1814 i Oppland
- Amtmanninnen og hennes døtre. Kulturhistorisk kokebok fra Toten. Utgitt av Toten historielag

Stenberg anno 1814 ble produsert for den kulturelle skolesekken av Mjøsmuseet første gang i 2014 i samarbeid med Vestre Toten, Østre Toten og Gjøvik kommuner. Produksjonen var støttet av kriblemidler fra Oppland Fylkeskommune.

«Stenberg anno 1814» produseres for 4.trinn i Gjøvik, Vestre Toten og Østre Toten kommune, som en del av den lokale kulturelle skolesekken.

Veiledningen er skrevet av Benedikte Narum Jenssen og Ragni Engstrøm Nilsen.

Forsideillustrasjon:

Husmannskona Berte (Benedikte Narum Jenssen) på Stenberg, under «Stenberg anno 1814» våren 2014.

Foto: Inger Christine Årstad.